

**“ครอบครัว” และ “ระบบเครือญาติ” บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
ในท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลง ทศวรรษ 2460 – ปัจจุบัน***
**“FAMILY” AND “KINSHIP” AROUND SONGKHLA LAKE BASIN AMID
CHANGING TRENDS FROM B.E. 2460 TO THE PRESENT TIME**

พรชัย นาคสีทอง

Pornchai Naksrithong

มหาวิทยาลัยทักษิณ

Thaksin University

Corresponding author: 1011nakorn@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานิยามความหมายของครอบครัวและระบบเครือญาติบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา รวมถึงศึกษาวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ทศวรรษ 2460 ถึงปัจจุบัน เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์

ผลการวิจัยพบว่า ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแสดงให้เห็นว่าความหมายของ ครอบครัว และความรับรู้ของสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาเกี่ยวกับระบบเครือญาติ ปรากฏ 3 ลักษณะ คือ สายโลหิต การแต่งงาน และโดยการสมมติหรือญาติเสมือน ขณะที่ความเปลี่ยนแปลงของลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา กล่าวคือ ช่วงแรกก่อนทศวรรษ 2520 ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติเหนียวแน่น เข้มข้น เข้มแข็ง กลายเป็นรากฐานและกลไก สร้างความมั่นคงต่อวิถีการผลิตและความมั่นคงของชุมชน ช่วงที่สอง ทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2540 ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติมีความเหินห่าง หดแคบ ด้วยเงื่อนไขการดำเนินวิถีเชิงปัจเจกซึ่งมีสำคัญที่นำไปสู่ภาวะของการเมินเฉยและภาวะช่องว่างระหว่างวัย/กลุ่มคน ช่วงที่สามตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 ถึงปัจจุบัน เป็นช่วงแห่งการรื้อฟื้นความเป็นครอบครัวและระบบเครือญาติในรูปแบบของความสัมพันธ์ใหม่เพื่อนำคุณค่ามาปรับใช้ขับเคลื่อนกิจกรรมกลุ่มและสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์ครอบครัว; ระบบเครือญาติ; ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น; ประวัติศาสตร์ลุ่มทะเลสาบสงขลา

*Received February 14, 2023; Revised March 21, 2023; Accepted March 25, 2022

Abstract

This research aimed to examine the definition of family and kinship around Songkhla Lake Basin as well as analyze the characteristics of familial relationship and the kinship among communities in the area throughout changes from B.E. 2460 to the present time, all of which are regarded as the study of local history via a historical methodology.

The research results revealed that according to the local history of the communities around Songkhla Lake Basin, three characteristics were displayed regarding the definition of “family” and the perception of the people’s “kinship”: consanguineal (bloodline or biological connection), affinal (marriage), and social (community or religious connection). The changes in the characteristics of familial relationship and the kinship are divided into three periods or traits: Firstly, before B.E. 2520 where the familial relationship and kinship were so strong as to have become the foundation and mechanism that stabilized the local communities; Secondly, from B.E. 2520 to mid-2540 where the familial relationship and kinship were distant as a result of lifestyles marked by individualism that led to the lack of interest in and a gap between people of different age groups and generations; Thirdly, from B.E. mid-2540 to the present time where the familial relationship and kinship have been restored, and applied values to drive group activities, and strengthened the network in consistent with changes today.

Keyword: History of family; Kinship; local History; History of Songkhla Lake Basin

บทนำ

ประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากวงวิชาการในโลกตะวันตกมาเป็นเวลานานแล้ว ด้วยเหตุว่า สถาบันครอบครัวและเครือญาติเป็นรากฐานสำคัญที่จะมีผลต่อความมั่นคงและความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติโดยรวม ประกอบกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมแบบทุนนิยมที่ขยายตัวออกไปอย่างไม่หยุดยั้งนั้นได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้คนจำนวนมากและนำไปสู่ความไม่มั่นคงในชีวิตอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น จึงเป็นเงื่อนไขของความสนใจ

ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นตัวเอง ปรากฏการณ์นี้มองเห็นได้ชัดในสังคมตะวันตกตั้งแต่ในช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา จนมีผลให้การศึกษาเรื่องราวของครอบครัวและเครือญาติ โดยเฉพาะในมิติประวัติศาสตร์ได้รับความนิยมมากขึ้นตามลำดับ และเรื่องราวดังกล่าวก็ได้กลายเป็นหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้พัฒนาไปอย่างมากในเวลาต่อมา (Phillips, 1995)

การศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติตามแนวทางเก่านั้นจะเน้นไปในบทบาททางการเมืองของบุคคลสำคัญ (great men) หรือตัวผู้นำระดับต่าง ๆ อย่างไรก็ดี เมื่อแนววิเคราะห์ประวัติศาสตร์ได้ก้าวหน้าขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสำนักอ็อลนาลส์ (Annales School) ของฝรั่งเศสที่กำลังกำเนิดมาตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 โดยการปฏิเสธการศึกษาแบบจารีตที่เน้นเพียงเรื่องการเมือง การสงคราม และมหาบุรุษ แต่การศึกษาประวัติศาสตร์แบบใหม่จะให้ความสำคัญกับมิติเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมซึ่งสัมพันธ์กับการศึกษาประวัติศาสตร์อนุภาคที่เน้นในขอบเขตเล็ก ๆ เมืองเล็ก ๆ หรือหมู่บ้าน และเรื่องราวที่มีความสำคัญรอง ๆ ลงมา เพราะการวิเคราะห์ภาพหรือเรื่องราวเล็ก ๆ เป็นรากฐานที่จะนำไปสู่เหตุการณ์ใหญ่ ๆ (Burke, 1990) แนววิเคราะห์ประวัติศาสตร์ดังกล่าวเป็นที่ยอมรับและได้เติบโตอย่างมากในสหรัฐอเมริกาซึ่งรู้จักกันในชื่อว่า new history (มาจากคำภาษาฝรั่งเศสว่า nouvelle histoire) การตื่นตัวดังกล่าวได้นำไปสู่การเก็บรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ ทั้งของชุมชนและครอบครัวตระกูลท้องถิ่นไว้ในห้องสมุดทั่วไป และกระแสความสนใจการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง ด้วยตระหนักถึงความสำคัญของรายวิชานี้ว่าจะทำให้สามารถเข้าใจประวัติศาสตร์ของชาติในแง่มุมที่กว้างขึ้น เพราะศูนย์กลางอำนาจของชาตินั้นแท้จริงแล้วเริ่มต้นขึ้นจากระดับท้องถิ่นไปสู่ระดับภูมิภาคและสู่ระดับชาติในที่สุด (Russo, 1974) ดังนั้น ประวัติศาสตร์แห่งชาติจึงจะต้องให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ในระดับชุมชนท้องถิ่น และในปัจจุบันการศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติได้ลงลึกไปถึงชนกลุ่มน้อยและกลุ่มชาติพันธุ์ตามท้องถิ่นย่อย ๆ มากขึ้น ซึ่งมีทั้งในชนบทและชุมชนในเมือง โดยเน้นให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากผลกระทบของเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ (Phillips, 1995)

สำหรับแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์ของไทย การศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติถือเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา “ประวัติศาสตร์สังคม” และเริ่มต้นด้วยการอธิบายผ่านเรื่องราวของตระกูล/ผู้นำ บรรดาขุนนางหรือเจ้าเมืองของหัวเมืองต่าง ๆ และประวัติของครอบครัวและเครือญาติของตระกูลผู้นำ ถูกนำเสนอผ่านอนุสรณ์งานฌาปนกิจศพประจำตระกูล ส่วนประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติของประชาชนนั้นเพิ่งเริ่มพูดถึงกันอย่างจริงจังในทศวรรษ 2540 (สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540)

กล่าวในส่วนของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ การนำเสนอประวัติของครอบครัวและเครือญาติของวงศ์ตระกูลและบุคคลสำคัญในท้องถิ่น ถูกนำเสนอและเผยแพร่ผ่านหนังสือแฉงานศพ (อนุสรณ์งานศพ) เช่นเดียวกับส่วนกลาง (Pornchai Nakseethong, 2022) สำหรับการศึกษาประเด็นประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังไม่ปรากฏโดยตรง หากแต่การศึกษาที่ผ่านมาปรากฏในมิติของวัฒนธรรมศึกษาหรือวัฒนธรรมชุมชน ขึ้นสำคัญปรากฏอยู่ในโครงการวิจัยชุด “โครงสร้างและพลวัตวัฒนธรรมภาคใต้กับการพัฒนา” รวมถึงงานที่ศึกษาและอธิบายความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ ของสังคมท้องถิ่น ได้แก่ ความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “ตอง” หรือการ “ผูกตอง” ความสัมพันธ์ที่เป็นการมอบลูกหลานของตนให้เป็น “ลูกยก” หรือบุตรบุญธรรมของคนอื่น ความสัมพันธ์ที่เกิดจากหมอต้าแม่เดียวกัน การเป็นลูกศิษย์ที่เคยบวชเรียนมีพระอุปฌาย์รูปเดียวกัน มีครู อาจารย์ที่นับถือคนเดียวกัน เป็นศิษย์ที่เคยร่ำเรียนวิชา (อาคม/ไสยศาสตร์) จากสำนัก/วัดและอาศัยอยู่ด้วยกันในฐานะที่เคยกิน “ข้าวกันบาตร” เดียวกัน รวมถึงความเป็นเครือญาติที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนแรงงาน/ผลผลิต/การค้า ตลอดจนสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนที่เรียกว่า “กงสี” (Gongsi) และ “กวานซี” (Guanxi) และความเป็นเครือญาติที่เกิดจากประสบการณ์ หรือเรื่องราวประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วม เป็นต้น

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ถึงความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติว่าแม้จะเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนย่อย ๆ แต่สามารถช่วยอธิบายภาพใหญ่ของประวัติศาสตร์ให้ชัดขึ้น โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และที่สำคัญการศึกษาประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือญาติยังเน้นให้ตระหนักถึงบทบาทของผู้คนเล็ก ๆ ที่ไม่เคยมีที่ยืนในประวัติศาสตร์มาก่อน ทำให้คนธรรมดาสามัญสามารถเป็นองค์ประธานของประวัติศาสตร์ได้และเปิดโอกาสให้คนเล็กคนน้อยได้เขียนเรื่องราวที่เกิดขึ้นของตนเอง (ชาติชาย มุกสง, 2549 และ ปิยะวัติ บุญหลง, 2548) ซึ่งการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ครอบครัวและเครือญาติในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ผ่านมายังไม่ได้รับความสนใจจากวงวิชาการมากนัก

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษานิยามความหมายของครอบครัวและระบบเครือญาติกับความรู้ของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและสนใจศึกษาวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ทศวรรษ 2460 ถึงปัจจุบัน โดยอาศัยแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history) ตามระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (historical methodology) โดยประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจะเป็นเรื่องของการนำคุณค่าหรือแง่มุมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ

ซึ่งเป็นจุดเด่นของกลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อนกิจกรรมและหรือ การหนุนเสริมพลังชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนการปรับตัวให้เท่าทันกับสถานการณ์และความ เปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนหมู่บ้าน และนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ท้องถิ่นในปัจจุบันและอนาคต

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษานิยามความหมายของ “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ในบริบท ประวัติศาสตร์ไทยกับความรับรู้เรื่อง “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ของชุมชนใน บริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา
2. เพื่อศึกษา วิเคราะห์ ลักษณะของความสัมพันธ์และการปรับตัวของครอบครัว และระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในท่ามกลางความ เปลี่ยนแปลง ทศวรรษ 2460 ถึง ปัจจุบัน

วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) ซึ่ง ให้ความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เชิงพื้นที่ โดยเน้นชุมชนในพื้นที่บริเวณกลุ่ม ทะเลสาบสงขลา (เลือกศึกษาผ่านชุมชนป่าพะยอม อำเภอบางละมุง จังหวัดพัทลุง ชุมชน สทิงหม้อ ชุมชนบ้านใหม่/ท่าเสา อำเภอลี้พร และหมู่บ้านปิยะมิตร 5 เขื่อนลำนางรอง จังหวัดสงขลา) และอาศัยการศึกษาตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical methodology) ในการทำความเข้าใจบริบทและความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ในมิติต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง และความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ ตลอดจน อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดที่ส่งผลต่อลักษณะ ความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยมี ระเบียบวิธีและวิธีการดำเนินการวิจัยโดยสังเขปดังนี้

1. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยอาศัยแนวพินิจทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ซึ่งในขั้นตอนนี้จะเน้นให้ความสำคัญกับการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเอกสาร เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ชุมชน/พื้นที่ที่ศึกษา ในมิติและแง่มุมต่าง ๆ สถานภาพปัจจุบัน ที่ครอบคลุมมิติของความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่จะมีผลต่อระบบ ความสัมพันธ์ของครอบครัวและระบบเครือญาติ โดยเริ่มจากการสำรวจความรู้ในพื้นที่ ศึกษาผ่านงานศึกษา วิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การสำรวจ รวบรวม วิพากษ์ และ วิเคราะห์เอกสารทั้งหมด

2. การสำรวจชุมชนและเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ รวมถึงการสนทนากลุ่มย่อยในชุมชนในข้อมูลที่เฉพาะเจาะจง และเป็นข้อมูลเชิงลึกนอกเหนือจากข้อมูลจากเอกสาร โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ๆ ละประมาณ 7-10 คน (ตามแต่โอกาส)

3. การจัดเวทีสนทนากลุ่มในระดับชุมชนและการจัดเวทีสาธารณะเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูล

4. การวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูลการวิจัยตามกรอบและวัตถุประสงค์ของการศึกษา พร้อมทั้งการนำเสนอผลการวิจัยและการอภิปรายผลในลักษณะของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (descriptive analytics)

ผลการวิจัย (Research Results)

1. นิยามความหมายของ “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ในบริบทประวัติศาสตร์ไทยกับความรับรู้เรื่อง “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา

นิยามความหมายของ “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ในบริบทกฎหมายและประวัติศาสตร์ไทย มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบัน ดังการศึกษาของสายชล สัตยานุรักษ์ ได้ชี้ให้เห็นว่า นิยามความหมายของ “ครอบครัว” ในสังคมไทย เริ่มตั้งต้นจากที่ปรากฏใน “พระไอยการลักษณะหัวเมือง” และ “พระไอยการลักษณะมรดก” ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติไม่ใช่ระบบครอบครัว หรือกล่าวได้ว่าสังคมไทยในอดีต เน้นนับรวมเครือญาติแต่ไม่เน้นคิดการสืบเชื้อสาย (สายชล สัตยานุรักษ์, 2558)

การคลี่คลายของ “ครอบครัว” จากเดิมที่จำกัดวงอยู่แค่ในสายเลือดสู่การสถาปนาสถาบันครอบครัวด้วยการแต่งงานเริ่มปรากฏให้เห็นมาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และประสบความสำเร็จในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงออกพระราชบัญญัติขนานนามสกุล พ.ศ. 2456 ซึ่งภายหลังจากนั้นบรรดาสมาชิกในราชสกุลและผู้ดีก็เริ่มลำดับสาแหรกตระกูลพร้อมกับการตีพิมพ์เผยแพร่ และในปีถัดมาพระองค์ทรงตรากฎหมายทะเบียนราษฎรบังคับให้ข้าราชการไพร่พลใกล้ชิดถือปฏิบัติในเรื่องการจดทะเบียนครอบครัว (Loos, 2006)

สำหรับกฎหมายสมัยใหม่ หรือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2478 ในบรรพ 5 ครอบครัว และ บรรพ 6 มรดก หากจะนับว่าใครเป็นสมาชิกในครอบครัวบ้างนั้นพิจารณาได้จากการสืบทอดมรดกที่ให้ความสำคัญกับ “ผู้สืบสันดาน” เป็นทายาทโดยธรรมลำดับแรกสุด ถัดลงมา ได้แก่ (1) พ่อแม่ (2) พี่น้องร่วมพ่อแม่เดียวกัน (3) พี่น้องร่วมพ่อหรือแม่เดียวกัน (4) ปู่ ย่า ตา ยาย และ (5) ลุง ป้า น้า อา ตามลำดับ รวมถึงคู่สมรสที่ยังมี

ชีวิตก็จะได้รับมรดกด้วย ฉะนั้น หากพิจารณาจากรายละเอียดดังกล่าวกฎหมายสมัยใหม่มีแนวโน้มที่จะไม่นับรวมเครือญาติเข้าเป็นส่วนหนึ่ง แต่จะมีลักษณะที่โน้มไปในทางที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ครอบครัวเดี่ยวแบบผัวเดียวเมียเดียวต่างเพศ” (heterosexual monogamous nuclear family) ต่างจากกฎหมายก่อนสมัยใหม่ที่นับรวมเครือญาติและไม่เน้นคติการสืบเชื้อสาย ด้วยเหตุนี้ ความเป็นสมาชิกในครอบครัวจึงเป็นไปในทางที่แคบลง สุรเชษฐ์ สุขลากิจ, 2556)

สถาบันครอบครัวเปลี่ยนแปลงเด่นชัดในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อมีการนิยามว่าครอบครัวในฐานะหน่วยพื้นฐานสำคัญของสังคม ประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก (สุรเชษฐ์ สุขลากิจ, 2556) นิยามของความเป็นครอบครัวเชิงสถาบันที่มี พ่อ แม่ ลูก ถูกเน้นย้ำและการส่งเสริมกิจกรรม “วันสำคัญ” ของสมาชิกในครอบครัว อาทิ วันแม่ วันเด็ก วันพ่อ วันผู้สูงอายุ วันเยาวชน และที่สำคัญ คือ “วันครอบครัว” (ชนาธ บัรริรักษ์, 2562)

ในส่วน “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” หรือระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติกับการรับรู้ของชุมชนบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลานั้น นอกจาก “ครอบครัว” ทางสายโลหิตหรือวงศ์ตระกูลและเครือญาติที่เป็นผลมาจากการแต่งงานแล้ว ข้อมูลจากการศึกษาแสดงให้เห็นว่าความหมายของครอบครัวและระบบเครือญาติมิได้หมายถึงการใช้ชีวิตร่วมกันเท่านั้น หากแต่มีลักษณะเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความรับผิดชอบและหน้าที่ต่อกันอย่างซับซ้อน ทั้งความรับผิดชอบและหน้าที่ต่อครอบครัวและเครือญาติ ต่อชุมชน และต่อรัฐ ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏความสัมพันธ์ในลักษณะอื่นๆ ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์และผลประโยชน์ของสมาชิกในครอบครัว / กลุ่ม / องค์กร / สังคม / เผ่าพันธุ์ / รัฐ / ประชาชาติ และแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของแต่ละช่วงเวลา เพราะฉะนั้น นิยามความหมายของ “ครอบครัว” และความรู้ของสังคมกลุ่มทะเลสาบสงขลาเกี่ยวกับ “ระบบเครือญาติ” จึงปรากฏใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ (1) ครอบครัวและระบบเครือญาติทางสายโลหิต (2) ครอบครัวและระบบเครือญาติจากการแต่งงาน และ (3) ครอบครัวและระบบเครือญาติโดยการสมมติ/ญาติเสมือนที่เกิดจากความสัมพันธ์ช่วยเหลืออุปถัมภ์ค้ำจุน และรวมถึงภาษา ชาติพันธุ์ คติความเชื่อ ความศรัทธา ความทรงจำ ประสบการณ์ และประวัติศาสตร์ร่วม

2. ลักษณะของความสัมพันธ์และการปรับตัวของครอบครัวและระบบเครือญาติในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา

อคิน รพีพัฒน์ เคยแสดงความเห็นไว้ในการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการพัฒนาโครงการวิจัยเรื่องครอบครัวและเครือญาติไทยว่า “..การปรับตัวของครอบครัวในแต่ละแห่งไม่เหมือนกันเพราะความเหลื่อมล้ำในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ..” (อคิน รพีพัฒน์, 2538) เช่นเดียวกับชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ลักษณะของความสัมพันธ์ การปรับตัว

และผลของการปรับตัวซึ่งมีลักษณะความจำเพาะ แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงเป็น 3 ลักษณะใน 3 ช่วงเวลา คือ

2.1 “เหนียวแน่น เข้มข้น เข้มแข็ง และคือรากฐาน/กลไกของชุมชนท้องถิ่น” : ลักษณะของความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ ก่อนทศวรรษ 2520

ก่อนทศวรรษ 2520 กล่าวได้ว่าครอบครัวและระบบเครือญาติคือรากฐานของความเข้มแข็งและนับว่าเป็นกลไกของชุมชนท้องถิ่นที่นำไปสู่ความมั่นคงของชุมชนและวิถีการผลิต

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่ของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านระบบคมนาคมขนส่ง-รถไฟ ทั้งในแง่ของมโนทัศน์ใหม่ที่เป็นผลจากการขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ระบบราชการ การขยายตัวของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ยางพาราและปาล์มซึ่งสัมพันธ์กับการเติบโตของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมโดยรัฐและการขยายตัวของเศรษฐกิจจากภายนอกอันเนื่องจากรัฐเปิดความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ความเปลี่ยนแปลงในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาที่เกิดขึ้นก่อนทศวรรษ 2520 มีผลให้เกิดการขยายตัวของชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา ด้วยเหตุนี้ ผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้จึงประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลายเชื้อชาติศาสนา มีทั้งพุทธ จีนและมุสลิมปะปนกันไป เห็นได้จากร่องรอยของการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อพื้นถิ่นที่มีร่องรอยของการนับถือผี วิถีแบบฮินดู วิถีแบบพุทธ และการปะทะประสานของอุดมคติของศาสนาอิสลาม รวมถึงคติทางชาติพันธุ์ ประกอบกับพัฒนาการและบริบทของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 มีการพึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ วิธีการผลิต/เศรษฐกิจแบบตอบแทนในรูปแบบแรงงาน และวิถีของการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชุมชน ซึ่งทั้งหมดนี้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่ลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในลักษณะต่างๆ ได้แก่ การสืบสายโลหิต หรือ “สายตระกูล” การแต่งงานหรือ “การเกี่ยวดอง” ความสัมพันธ์และการพึ่งพาที่เรียกว่า “เกลอ” ตลอดจนระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนทศวรรษ 2520 ปรากฏในลักษณะต่างๆ เช่น ลูกยกหรือลูกบุญธรรม รวมทั้งความสัมพันธ์ภายใต้การเคารพนับถือบุคคลในฐานะ “พระอุปฌาย์ร่วม” “ไต่ะครูร่วม” และเครือข่ายทางวัฒนธรรม “ครูหมอตายาย-โรงครู” “ทำบุญเปลวเดียวกัน” ซึ่งระบบความสัมพันธ์แต่ละลักษณะนี้ทำให้สมาชิกสามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้อย่างมีพลัง

ลักษณะของครอบครัวส่วนใหญ่ของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบช่วงก่อนทศวรรษ 2520 เป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ที่มีคนถึงสี่รุ่นอยู่รวมกัน คือ รุ่นปู่ย่า หรือ ตายาย รุ่นพ่อแม่ รุ่นลูก และรุ่นหลาน ส่งผลให้ผู้เป็นพ่อ (หรือ ปู่/ตา/ทวด) ในฐานะผู้สูงอายุหรือผู้

อาวุโสของครอบครัวกลายเป็นผู้ได้รับการยอมรับนับถือและคงไว้ซึ่งสถานะผู้มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ

ความเหนียวแน่น เข้มข้น เข้มแข็งของระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติเป็นผลสืบเนื่องมาจากกลไกและเครื่องมือในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ ที่สำคัญ ได้แก่ วัฒนธรรมการ “สืบทอดสาวยอด” พิธีกรรมคติความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น การผลิตซ้ำในศิลปะการละเล่นพื้นถิ่น (เช่น หนังตะลุง โนราโรงครู เป็นต้น) การจัดพิมพ์ลำดับวงศ์ตระกูลและประวัติเครือญาติ สำหรับแจกเนื่องในโอกาสสำคัญ ๆ ของครอบครัว/ตระกูล รวมถึงกลไกของอำนาจรัฐในการจัดการความสัมพันธ์และควบคุมสังคม ซึ่งในแง่นี้เห็นได้จากพระราชบัญญัติขนานนามสกุล การสำรวจสำมะโนประชากร พระราชบัญญัติการจดทะเบียนครอบครัว และพระราชบัญญัติบัตรประชาชน เป็นต้น

2.2 “หดแคบ จืดจาง ห่างเหิน เมินเฉยและมีช่องว่าง” : ลักษณะของความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ ทศวรรษ 2520 - 2540

ข้อมูลสถิติเมื่อ พ.ศ. 2523 ระบุว่าจำนวนสมาชิกในครอบครัวของสังคมไทยเฉลี่ย 5 คน และจำนวนลดลงเหลือ 3 คนในสองทศวรรษถัดมา (พิมลพรรณ อิศรภักดี, 2560) จากข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของขนาดครอบครัวที่เกิดขึ้นในสังคมไทยสำหรับในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแม้ไม่มีข้อมูลที่ระบุชัดถึงจำนวนสมาชิกในครัวเรือน แต่อุณมานได้ว่าเป็นไปในทิศทางหรือลักษณะเดียวกัน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากนโยบายคุมกำเนิดของรัฐบาลในทศวรรษ 2520 ภายใต้สโลแกนที่ว่า “หญิงก็ได้ ชายก็ดี มีแค่สอง” ซึ่งได้เข้ามามีอิทธิพลต่อมโนทัศน์ของชุมชนท้องถิ่นและก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของขนาดและลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2540

บริบทและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2540 มีส่วนสำคัญต่อการปรับตัวและเป็นเงื่อนไขกำหนดให้ระบบความสัมพันธ์แบบเดิมได้หดหายไปจากความรู้สึกนึกคิดและถือเป็นเรื่องที่ไม่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ความเข้มแข็งของครอบครัวและระบบเครือญาติในชุมชนลดน้อยลง ความห่างเหินความเมินเฉยของสมาชิกในชุมชนเดียวกันเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็น “ปัจเจก” และเป็นเสมือนชุมชนของคน “แปลกหน้า” พร้อมกับปรากฏภาวะช่องว่างของความสัมพันธ์ภายในระบบเครือญาติ และสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “คนรู้จักที่ไม่คุ้นเคย - คนคุ้นเคยที่ไม่ได้สานสัมพันธ์”

ลักษณะของความสัมพันธ์โดยโครงสร้างหน้าที่ (Structural-functional) ที่ปรากฏในทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2540 แม้จะเป็นครอบครัวและเครือญาติที่มีขนาดเล็ก

ลง แต่ครอบครัวและเครือญาติยังคงมีหน้าที่ในการแสดงออกซึ่งความรัก ความเอาใจใส่ ค่อยบ่มเพาะอบรมเลี้ยงดู และมีการแสดงออกเพิ่มมากขึ้นเป็นพิเศษเนื่องในโอกาสสำคัญๆ เช่น วันพ่อ วันแม่ วันเด็ก วันผู้สูงอายุ และวันครอบครัว เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ความสัมพันธ์ในครอบครัวและระบบเครือญาติที่หดแคบ จืดจาง ห่างเหิน เมินเฉยและมีช่องว่าง ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากก่อนหน้านี้มากเพียงใด แต่สำหรับผู้อาวุโส ผู้สูงอายุ หรือ “คนเป็นแกนของครอบครัว เวลาทำงานมีการ อย่างน้อยก็ต้องไปให้เห็นหน้าเพื่อให้สบายใจ” และนับเป็นเครื่องมือสำคัญในรักษาความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ และนับเป็นกลไกที่ผูกโยงให้ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติยังคงดำรงอยู่ รวมถึงไม่ได้สูญเสียหน้าที่ที่มีต่อชุมชนและสังคมไปทั้งหมด หากเพียงแต่เปลี่ยนบทบาทเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป ด้วยเหตุนี้ ครอบครัวและระบบเครือญาติจึงยังคงมีความสำคัญในฐานะหน่วยการผลิตและการแลกเปลี่ยน หน่วยสนับสนุนด้านการศึกษา สถาบันจรรยาบรรณ คติ ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ รวมถึงยังคงดำรงฐานะกลไกของรัฐในการพัฒนาพื้นที่และเสริมสร้างความมั่นคงแก่ชุมชน

2.3 “ไม่ใช่ญาติก็เหมือนญาติ” : ปราบปรามการฉ้อโกงความสัมพันธ์ใหม่ของครอบครัว และระบบเครือญาติ ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา

ข้อมูลสถิติจากสถาบันประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ให้ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะครอบครัวไทยไว้อย่างน่าสนใจว่า หากย้อนกลับ去看อดีตสัก 20 กว่าปี สังเกตได้ว่าครอบครัวของไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งขนาดและลักษณะครอบครัว รายงานสถานการณ์ประชากรไทย ปี 2558 (UNFPA Thailand) ทำการศึกษาสถิติประชากรช่วง พ.ศ. 2530 -2556 แสดงข้อมูลว่า ครอบครัวในประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างหลากหลาย ครอบครัวเดี่ยวแบบมีพ่อแม่ลูกไม่ใช่รูปแบบหลักของสังคมไทยอีกต่อไป แต่ “ครอบครัวขยายสามรุ่น” (รุ่นปู่ตายาย รุ่นลูก รุ่นหลาน) คือรูปแบบครอบครัวที่มีจำนวนมาก หรือ คิดเป็นร้อยละ 33.6 ทั้งนี้ เพราะประชากรไทยมีอายุเฉลี่ยสูงขึ้น บุตรซึ่งแต่งงานแล้วยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ และปู่ตายายคอยทำหน้าที่ช่วยดูแลบุตรเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย บรรเทาปัญหาเศรษฐกิจ หรือบุตรที่แต่งงานแยกออกมาจากครอบครัวพ่อแม่เมื่อมีบุตรอาจขอให้พ่อแม่ที่สูงอายุมาอยู่ด้วยเพื่อตนเองจะได้ดูแล รวมทั้งพ่อแม่ก็สามารถช่วยดูแลหลานให้ได้ อันดับถัดมาคือครอบครัวแบบพ่อแม่ลูก หรือ คิดเป็นร้อยละ 26.6 ครอบครัวแบบคู่สามีภรรยาที่ไม่มีบุตร ร้อยละ 16.2 และครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวและครอบครัวข้ามรุ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (พิมลพรรณ อิศรภักดี, 2560)

สำหรับชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแม้ไม่มีสถิติหรือข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบของครอบครัวที่ยืนยันที่ชัดเจน แต่หากพิจารณาข้อมูลและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

นับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา เห็นได้ถึงความเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทสู่สังคมกึ่งเมือง ซึ่งเป็นเหตุให้ครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งขนาด รูปแบบ ระบบความสัมพันธ์ และลักษณะ “ครอบครัวขยายสามรุ่น” ประกอบด้วย ปู่ย่าหรือตายาย พ่อแม่ และลูก

ลักษณะรูปแบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ยังคงลักษณะรูปแบบเช่นเดียวกับช่วงก่อนหน้านี้ กล่าวคือ ความเป็นครอบครัวและระบบเครือญาติผ่านการสืบสายโลหิตหรือสายตระกูล การแต่งงานและเกอล รวมถึงความสัมพันธ์ในลักษณะอื่น ๆ เช่น การเคารพนับถือบุคคลในฐานะ “พระอุปชฌาย์ร่วม” “โตะครูร่วม” และเครือข่ายทางวัฒนธรรม “ครูหมอตายาย-โรงครู” “ทำบุญเปลาวเดียวกัน” ยังคงดำรงอยู่ หากแต่ความเข้มข้นหรือการคลี่คลายของระบบความสัมพันธ์มีปัจจัยสำคัญที่น่าสนใจก็คือ “ช่วงอายุ” หรือ “ช่วงวัย” และประสบการณ์ร่วมของบุคคลเป็นเงื่อนไขกำหนดที่แสดงถึงความแนบแน่นและความเป็นเอกภาพของระบบเครือญาติ

ลักษณะของระบบความสัมพันธ์ใหม่ของครอบครัวและระบบเครือญาติในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา จึงเป็นลักษณะของอารมณ์ความรู้สึกโหยหาอดีตและการรื้อฟื้นความสัมพันธ์เพื่อค้นหาคุณค่าของชุมชนท้องถิ่นให้วนกลับมาอีกครั้ง กระทำผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น สัญลักษณ์ ศาสนสถาน สถานที่และกิจกรรมในวันสำคัญ ๆ ทั้งในชุมชนไทยพุทธ ชุมชนมุสลิม และสังคมชาวจีน ตลอดจน “เรื่องเล่า” หรือ กิจกรรมรำลึกเรื่องราวการต่อสู้ของชุมชนในลักษณะอื่น ๆ

ลักษณะของระบบความสัมพันธ์ใหม่ซึ่งสอดคล้องกับภาวะการณ์ร่วมสมัยนี้เป็นเหตุผลให้ระบบความสัมพันธ์ในรูปแบบของครอบครัวและระบบเครือญาติยังคงทรงพลังและมีความสำคัญต่อชุมชนท้องถิ่นในมิติต่าง ๆ ทั้งในฐานะหน่วยการผลิต การแลกเปลี่ยนที่เป็นหลักประกันเรื่องปากท้องและการช่วยเหลือค้ำจุนระหว่างสมาชิก รวมถึงในฐานะที่คอยสนับสนุนหนุนเสริมด้านการศึกษาทั้งทางตรงและทางอ้อม และที่สำคัญ ผลของระบบความสัมพันธ์ภายใต้ความสัมพันธ์แบบครอบครัวและระบบเครือญาติซึ่งปรับเปลี่ยนไปตามภาวะการณ์ร่วมสมัยจึงนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อเป้าหมายบางประการของชุมชนทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มท่องเที่ยวชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรชุมชน กลุ่มสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาที่เกี่ยวกับครอบครัวและเครือญาติทั้งในวงวิชาการตะวันตกและวงวิชาการไทย แสดงให้เห็นว่า “ครอบครัว” เป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด แต่สำคัญที่สุดต่อการดำรงชีวิตประจำวันและเป็นรากฐานที่สำคัญของสังคม “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” นับเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับชีวิตของกลุ่มคนทุกเพศทุกวัย ทุกชนชั้น ทุกเชื้อชาติศาสนาในสังคม “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” เป็นหน่วยทางการศึกษาที่ทำหน้าที่อบรมฝึกฝนสั่งสมความรู้และให้การศึกษาเป็นหน่วยทางเศรษฐกิจที่คอยผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคให้กับสมาชิก ทั้งยังเป็นหน่วยทางการปกครองที่ทำหน้าที่ในการ ควบคุมสมาชิกของครอบครัวให้กลายเป็นพลเมืองดีของสังคมและประเทศชาติ รวมถึงเป็นกลุ่มพลังที่สำคัญในการต่อรองกับอำนาจรัฐหรือหน่วยงานในระดับท้องถิ่นเพื่อการจัดการ การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและเป็นที่มาของอำนาจการเมือง แต่ภายใต้บริบทของสังคมสมัยใหม่เกิดวิกฤติกับระบบครอบครัวและเครือญาติ คุณค่าของระบบครอบครัวและเครือญาติได้ถูกทำลายและเสื่อมถอย โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และความเปลี่ยนแปลงในมิติทางการเมืองในแต่ละช่วงเวลาได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (Talcott, 1955 และฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2538)

1. การศึกษานิยามความหมายของ “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ในบริบทกฎหมายและประวัติศาสตร์ไทย กับความรู้เรื่อง “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแสดงให้เห็นว่าความหมายของ “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ในบริบทกฎหมายและประวัติศาสตร์ไทย กับความรู้เรื่อง “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” ของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นสอดคล้องสัมพันธ์และมีความเป็นพลวัต ทั้งในส่วนของตัวบทกฎหมายทั้งที่เป็นกฎหมายยุคจารีตอย่างพระไอยการลักษณะหัวเมือง พระไอยการลักษณะมรดก และกฎหมายสมัยใหม่อย่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พ.ศ. 2478 ในบรรพ 5 ครอบครัว และ บรรพ 6 มรดก ดังที่ปรากฏในงานของสายชล สัตยานุรักษ์เรื่องประวัติศาสตร์รัฐไทยและสังคมไทย : ครอบครัว ชุมชน ชีวิตสามัญชน ความทรงจำและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ หรือในงานของสุรเชษฐ์ สุขลากกิจเรื่องหัวเดียวเมียเดียวในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480 เป็นต้น

การศึกษาเอกสารและข้อมูลภาคสนามประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาแสดงให้เห็นว่านิยามความหมายของครอบครัวมีความลื่นไหลและหลายมิติกว่าที่ปรากฏในแง่ตัวบทกฎหมาย หรือไม่ใช่แค่ในฐานะหน่วยพื้นฐานที่ประกอบด้วย พ่อแม่ และลูกเท่านั้น หากครอบคลุมมิติความสัมพันธ์ในลักษณะอื่น ๆ ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐาน

ของความสัมพันธ์และผลประโยชน์ของสมาชิกในครอบครัว / กลุ่ม / องค์กร / สังคม / เผ่าพันธุ์ / รัฐ / ประชาชาติ และแปรเปลี่ยนไปตามบริบทของแต่ละช่วงเวลา ความรับรู้ของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาเกี่ยวกับ “ครอบครัวและระบบเครือญาติ” จึงปรากฏใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ (1) ครอบครัวและระบบเครือญาติทางสายโลหิต (2) ครอบครัวและระบบเครือญาติจากการแต่งงาน และ (3) ครอบครัวและระบบเครือญาติโดยการสมมติ/ญาติเสมือน ที่เกิดจากความสัมพันธ์ ช่วยเหลืออุปถัมภ์ค้ำจุน รวมถึงภาษา ชาติพันธุ์ คติความเชื่อ ความศรัทธา ความทรงจำ ประสบการณ์ และประวัติศาสตร์ร่วม ซึ่งนิยามความหมายทั้ง 3 ลักษณะนี้สอดคล้องกับงานที่ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ตลอดจนงานที่ศึกษาเชิงคติชนวิทยาและงานแนววัฒนธรรมชุมชนบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา

2. การศึกษาลักษณะและความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา ตลอดจนการปรับตัวของชุมชนอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบครอบครัวและเครือญาติในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ทศวรรษ 2460 ถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงเวลา/ลักษณะ กล่าวคือ

ช่วงแรก ก่อนทศวรรษ 2520 ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติเหนียวแน่น เข้มข้น เข้มแข็ง ฉะนั้น ครอบครัวและระบบเครือญาติจึงเป็นรากฐานความเข้มแข็งและกลไกของชุมชนท้องถิ่น สร้างความมั่นคงต่อวิถีการผลิตและความมั่นคงของชุมชน

ช่วงที่ 2 ทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2540 ครอบครัวและระบบเครือญาติลดความสำคัญลงไป พร้อมกับการดำเนินวิถีเชิงปัจเจกมากขึ้นและการปรับตัวภายใต้ภาวะของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและบริบทของพื้นที่ที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนเริ่มประสบภาวะ “เฉยเมย” และ “เมินเฉย” รวมถึงภาวะช่องว่างระหว่างวัย-ระหว่างกลุ่มคน

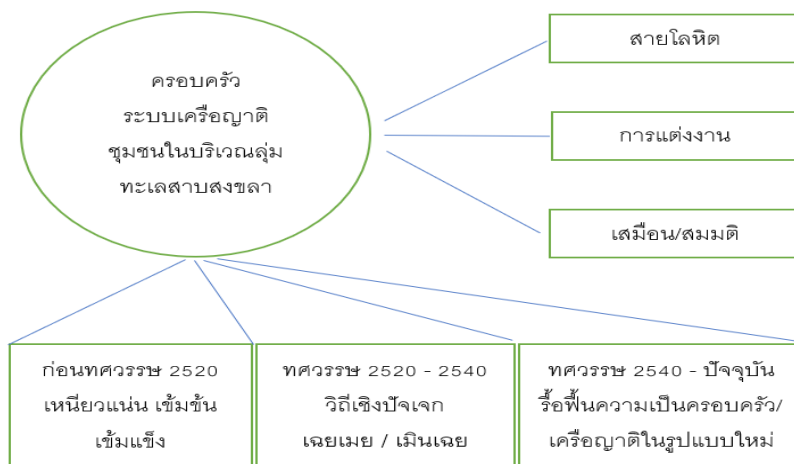
ช่วงที่ 3 ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 ถึงปัจจุบัน เป็นช่วงแห่งการรื้อฟื้นความเป็นครอบครัวและระบบเครือญาติในรูปแบบของความสัมพันธ์แบบใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันที่แปรเปลี่ยนไป อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาตระหนักดีว่าระบบของความสัมพันธ์ในครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นเครื่องมือหรือกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนกลุ่มหรือสร้างเครือข่าย

ลักษณะและความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ ตลอดจนการปรับตัวของชุมชนกลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้ง 3 ช่วง/ลักษณะนี้ สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนท้องถิ่นของบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สัมพันธ์สอดคล้องกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ตลอดจน

ความสัมพันธ์ของชุมชนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลากับชุมชนภายนอก เฉกเช่นเดียวกับการศึกษาเรื่องบทหลังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ที่อธิบายให้เห็นถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่มีส่วนต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา (ยงยุทธ ชูแว่น และคณะ, 2548) รวมถึงการศึกษาของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะที่ได้ทบทวนแนวทางการศึกษาระบบระบบครอบครัวและเครือญาติจากแง่มุมของมานุษยวิทยาที่ยืนยันว่าในอดีต ครอบครัวและเครือญาติเป็นสถาบันขั้นมูลฐานทางสังคม ทำหน้าที่ทุกประการเพื่อการดำรงอยู่ของสมาชิก แต่เมื่อโครงสร้างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยได้เข้าสู่ยุคทุนนิยม การเติบโตทางเศรษฐกิจ การอุตสาหกรรม การคมนาคม การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ ส่งผลให้สถาบันครอบครัวถูกลดบทบาทลงและระบบเครือญาติมีความสำคัญน้อยลงหรือเริ่มหมดความหมายไปด้วย เมื่อครอบครัวมิได้เป็นฐานหรือหน่วยผลิตที่สำคัญอีกต่อไป (ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, 2538)

องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ค้นพบจากการวิจัยสรุปเป็นองค์ความรู้ดังแผนภูมิข้างล่าง

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

1. จากการศึกษาความหมายของ “ครอบครัว” และความรับรู้ของสังคมลุ่มทะเลสาบสงขลาเกี่ยวกับ “ระบบเครือญาติ” นั้นปรากฏใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ (1) ครอบครัวและระบบเครือญาติทางสายโลหิต (2) ครอบครัวและระบบเครือญาติจากการแต่งงาน และ (3) ครอบครัวและระบบเครือญาติโดยการสมมติ/ญาติเสมือน

2. จากการศึกษาลักษณะและความเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือข่ายของชุมชนในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา/ลักษณะ คือ ช่วงแรก ก่อนทศวรรษ 2520 ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและระบบเครือข่ายเหนียวแน่น เข้มข้น เข้มแข็ง ช่วงที่ 2 ทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2540 ครอบครัวและระบบเครือข่ายลดความสำคัญลงไปจึงเป็นไปในลักษณะที่หัดแคบ จืดจาง ห่างเหิน เมินเฉยและมีช่องว่าง อันเป็นผลสืบเนื่องจากพฤติกรรมทางสังคมที่มีวิถีเชิงปัจเจกมากขึ้น และช่วงที่ 3 ตั้งแต่กลางทศวรรษ 2540 ถึงปัจจุบัน เป็นช่วงแห่งการรื้อฟื้นความเป็นครอบครัวและระบบเครือข่ายในรูปแบบของความสัมพันธ์แบบใหม่เพื่อตอบสนองเป้าหมายกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน

ข้อเสนอแนะ

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าชุมชนท้องถิ่นบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา มีก่อตัวและขยายตัวมาบนพื้นฐานของระบบครอบครัวและเครือข่าย จนระบบครอบครัวและเครือข่ายเป็นสถาบันทางสังคมที่ถือว่าเป็นรากฐานความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นมายาวนาน แม้เมื่อท้องถิ่นถูกผนวกเข้าสู่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแต่ชุมชนท้องถิ่นก็ยังสามารถปรับตัวเข้าสู่การพัฒนาดังกล่าวได้โดยอาศัยพื้นฐานของระบบครอบครัวและเครือข่าย เพราะฉะนั้น หากจะกล่าววาระระบบครอบครัวและเครือข่ายถือว่าเป็นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่สามารถแปรเป็นทุนประเภทอื่น ๆ “เป็นคุณ-เป็นพลัง” ในแง่เศรษฐกิจ (Economic Capital) เป็นฐานทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ เพราะฉะนั้น ประเด็นสำคัญก็คือ “จะอย่างไรจึงจะสามารถนำเอาคุณค่าของระบบความสัมพันธ์ภายใต้ความสัมพันธ์แบบครอบครัวและระบบเครือข่ายซึ่งถือเป็น “ทุน” ที่สำคัญของชุมชนบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา มาเป็นพลังขับเคลื่อนหรือหนุนเสริมกิจกรรมของชุมชนท้องถิ่น” และในอีกด้านหนึ่งการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ส่วนย่อย ๆ จะนำไปสู่ความเข้าใจสังคมไทยในหลายมิติมากยิ่งขึ้นด้วย

ด้วยเหตุนี้ เป็นไปได้หรือไม่ว่า การวิจัยประเด็นประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือข่ายควรขยายพรมแดนของพื้นที่ให้ครอบคลุมชุมชนท้องถิ่นไปมากกว่ากลุ่มทะเลสาบสงขลา ขยายครอบคลุมภูมิภาคต่าง ๆ หรือเป็นลักษณะของการศึกษาเปรียบเทียบประวัติศาสตร์ครอบครัวและระบบเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นไทย เพราะนั่นหมายถึงการตระหนักรู้ในบทบาท ศักยภาพและการปรับตัวไปบนฐานศักยภาพของครอบครัวและชุมชนที่สั่งสมสืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตกาล และเป็นแนวทางหนึ่งในการปรับตัวให้เท่าทันกับสถานการณ์และนำไปสู่การสร้างชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนในภายภาคหน้า รวมทั้งจะทำให้สังคมเคลื่อนก้าวหน้าต่อไปโดยไม่เสื่อมสลาย

เอกสารอ้างอิง

- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ. (2538). “แนวทางการศึกษากับสถานภาพความรู้เรื่องระบบครอบครัวและเครือญาติในสังคมไทย” ในผลการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการพัฒนาโครงการวิจัยเรื่องครอบครัวและเครือญาติไทย : อดีตปัจจุบันและอนาคต. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ชนาวุธ บริรักษ์. (2562). การเพิ่มขึ้นของ “วันสำคัญ” กับการสร้างความเป็นพลเมืองของชาติไทย ทศวรรษ 2520 – 2540 (วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.ประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชาติชาย มุกสง. (2549). บททดลองนำเสนอว่าด้วยประวัติชีวิตครอบครัว : คนเล็กๆ กับวิธีการศึกษาแนวจุลประวัติศาสตร์ (Microhistory) ใน การประชุมวิชาการระดับชาติเวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทยครั้งที่ 3 วันที่ 16 – 17 พฤศจิกายน 2549. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปิยะวัติ บุญ-หลง (2548). “คำนำ” ใน ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน : ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- พิมลพรรณ อิศรภักดี (2560, 12 พฤษภาคม). พลิกโฉมครอบครัวไทยจาก “เดี่ยว” เป็น “3 รุ่น” ใน ไทยรัฐ. ฉบับวันที่ 12 พฤษภาคม 2560.
- ยงยุทธ ชูแว่น และคณะ. (2548). บทสังเคราะห์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สถาบันไทยคดีศึกษา. (2540). การประชุมสัมมนาเรื่อง “ทฤษฎีและแนวทางการศึกษาเชิงสถาบันและประวัติศาสตร์ครอบครัวไทย”. จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา วันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2540.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2558). ประวัติศาสตร์รัฐไทยและสังคมไทย : ครอบครัว ชุมชน ชีวิตสามัญชน ความทรงจำและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุธิวังค์ พงศ์ไพบูลย์. (2542). “เกลอ” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฯ.
- สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ.(2556). “ผัวเดี่ยวเมียเดี่ยว” ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480. (วิทยานิพนธ์ อ.ม.ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อคิน รพีพัฒน์. (2538). การพัฒนาโครงการวิจัยเรื่องครอบครัวและเครือญาติไทย : อดีตปัจจุบันและอนาคต. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- อาคม เดชทองคำ. (2544). *ผูกโยด : วิถีและพลังของการผูกเกลอ ผูกดอง และขนบนิยม*
อุปถัมภ์ของผู้คนสามจังหวัดชายขอบทะเลสาบสงขลา. นครศรีธรรมราช:
 สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- Burke, P. (1991). *The French Historical Revolution: The Annales School 1929-89*. CA: Stanford University Press.
- Loos, T. L. (2006). *Subject Siam: family, law, and colonial modernity in Thailand*. Ithaca: Cornell University Press.
- Phillips, Faye. (1995). *Local History Collections in Libraries*. Englewood, Colorado: Libraries Unlimited, INC.
- Pornchai Nakseethong. (2022, January - February). “Cremation Volumes and the Changes in the Thai Southerners’ Emotions and Dreams of Hope, 1910s - 2010s,” *Journal of MCU Social Science Review*, 11(1), 197-211.
- Russo, D.J. (1974). *Families and Communities: A New View of American History*. Nashville TN: American Association for State and Local History.
- Talcott, P. (1955). *Family: socialization and interaction process*. Glencoe, Ill: Free Press.